

Назарій СТЕЦИК

/ кандидат юридичних наук,
доцент кафедри теорії та філософії права
Львівського національного університету імені Івана Франка

ПРИРОДА ГІДНОСТІ ЛЮДИНИ (НА ОСНОВІ АНАЛІЗУ СУЧАСНИХ ЄВРОПЕЙСЬКИХ КОНСТИТУЦІЙ ТА ПРЕЦЕДЕНТНОЇ ПРАКТИКИ КОНСТИТУЦІЙНИХ СУДІВ)

ABSTRACT

The article substantiates the necessity of studying the nature of human dignity in contemporary European constitutions and case-law of constitutional courts.

The texts of the constitutions concerning the structural placing of the term "dignity" in them — the preamble, separate articles, the first articles, and its independent formulation are analyzed. The following aspects of the nature of human dignity are highlighted as whether it is only a constitutional value, a principle, or also an independent constitutional right; its definition and abstract features; absolute or relative nature; universality, equality or differentiation; its owners — a living person, or also unborn or dead human; its interaction with the negative and positive obligations of the state; as the ground for restricting human rights and freedoms. It is stated that in relation to these problematic aspects of the nature of human dignity different positions and approaches in the case law of European constitutional courts have been formed. Attention is drawn to the necessity of its taking into account by the Constitutional Court of Ukraine and the development of its own unified and non-contradictory positions regarding the nature of human dignity.

Key words: human dignity, human rights, case law practice.

АНОТАЦІЯ

У статті обґрунтовується необхідність дослідження природи гідності людини у сучасних європейських конституціях та прецедентній практиці конституційних судів. Аналізуються тексти конституцій щодо структурного розміщення у них терміну «гідність» — преамбулі, окремих статтях, перших статтях, його самостійне формулювання. Висвітлюються такі аспекти природи гідності людини, як те, чи вона є лише конституційною цінністю, принципом, чи також і самостійним конституційним правом; її визначення та абстрактні ознаки; її абсолютний чи відносний характер; її загальність, рівність чи диференційованість; її носії — жива людина чи також і ненароджена, і померла людина; її взаємодія із негативними та позитивними обов'язками держави; як підстава обмеження прав та свобод людини. Констатується, що стосовно цих проблемних аспектів природи гідності людини сформувались різні позиції та підходи у прецедентній практиці європейських конституційних судів. Звертається увага на необхідність її врахування Конституційним Судом України та вироблення власних узгоджених та несуперечливих позицій щодо природи гідності людини.

Ключові слова: гідність людини, права людини, прецедентна практика.

Революція Гідності 2014 року підтвердила прагнення Українського народу інтегруватися у європейську спільноту на основі таких цінностей, як свобода, демократія, права людини та верховенство права.

Українська держава у значній мірі здійснює ефективні заходи щодо реформування правової системи, зокрема в процесі конституційної та судової реформ запроваджено інститут конституційної скарги. Конституційний Суд України набув повноваження розглядати індивідуальні звернення громадян щодо невідповідності законів України правам та свободам людини, які передбачені у Конституції України.

Важливим для належного функціонування цього інституту в Україні є врахування прецедентної практики європейських конституційних судів щодо розгляду та вирішення конституційних скарг. У прецедентній практиці конституційних судів щодо захисту прав людини вагоме значення займає концепція гідності людини. Це дозволяє конституційним судам ефективно та реально захищати права людини в сучасних умовах.

Так, конституційні приписи про гідність людини використовувались під час обґрунтування рішень у складних судових справах про аборти, про евтаназію, про смертну кару, про довічне ув'язнення, про хімічну кастрацію, про екстрадицію іноземців, про криміналізацію проституції, про свободу художньої творчості, про захист приватності, про мінімальний життєвий рівень, про використання біомедичних, репродуктивних технологій, про найменування вулиць, про збиття літака із пасажирами та терористами на борту, про розвагу щодо мотання карликів та ін.

У зв'язку з цим у зарубіжних правових дослідженнях питанням гідності людини у прецедентній судовій практиці приділяється значна увага. Зокрема, вони висвітлюються у працях Аарона Барака, Крістофера МакГрудена, Катерини Дюпре, Пауло Кароза, Дорона Шульцнера, Генка Бота, Якоба Веінріба, Леслі Мельцнер Генрі, Марсіо Рікардо Стафена, Максина Гудмана, Захаріаса Кінга та ін.

І хоч вагомий внесок у дослідження правових аспектів гідності людини здійснили і представники української юридичної науки (Вдовіченко С., Гришук О. В., Кампо В., Стефанчук Р. О., Шишкіна Е. В. та ін.), однак малодослідженими залишаються важливі аспекти природи гідності людини у сучасних європейських конституціях та прецедентній практиці конституційних судів.

Цінними напрацюваннями з цих питань були публікації в українських виданнях польських вчених, зокрема Крістіана Цомплака [1] та Мирослава Граната [2], а також матеріали міжнародного науково-практичного семінару «Людська гідність у праві Німеччини, Польщі та України» (Київ, 10–11 жовтня 2016) [3].

Корисними з огляду на питання, що досліджуються у статті, є матеріали семінару «Принцип поваги до гідності людини» (Монпел'є, 2–6 червня 1998), проведеного Європейською комісією за демократію через право (Венеціанською комісією) ще у 1998 році [4], а також матеріали доповідей суддів конституційних судів на XIX Міжнародній конференції «Конституційний статус гідності людини» (Єреван, 23–25 жовтня 2014) [5].

Метою цієї публікації є висвітлення проблемних аспектів природи гідності людини, що проявляються у європейських конституціях та прецедентній практиці конституційних судів.

У європейських конституціях та прецедентній практиці європейських конституційних судів сформувались різні позиції та підходи щодо таких проблемних аспектів природи гідності людини, зокрема: 1) чи вона є лише конституційною цінністю, окремим конституційним принципом, чи також і самостійним конституційним правом; 2) чи піддається чіткому визначенню поняття «гідність людини», чи лише абстрактно характеризуються окремі її ознаки; 3) чи вона є абсолютною, чи відносною, чи може бути за певних умов обмеженою, чи може вона піддаватись тесту пропорційності; 4) чи гідність людини є загальною та рівною, чи диференційованою, чи наявні люди, які можуть володіти більшим чи меншим обсягом гідності; 5) хто володіє гідністю — лише жива людина чи також і ненароджена, і померла людина; 6) як гідність людини взаємодіє із негативними та позитивними зобов'язаннями держави; 7) чи може гідність людини, яка є джерелом прав людини, бути також і підставою для їх обмеження?

Насамперед висвітливо питання про структурне розміщення приписів про гідність людини у текстах конституцій. Конституційні приписи про гідність людини передбачені як у *пreamбулах* (див. п. 1 Таблиці, далі — п. Таб), так і в окремих статтях конституцій (п. 2 Таб). При цьому в окремих європейських конституціях гідність людини закріплюється у *першій статті* (п. 3 Таб). Це суттєво позначається на діяльності конституційних судів щодо її застосування та інтерпретації.

У більшості країн гідність людини використовується в окремих статтях поряд з іншими конституційними цінностями та принципами. В конституціях деяких країн гідність людини сформульована самостійно, без поєднання з іншими конституційними цінностями та принципами (п. 4 Таб), що також має важливе значення та проявляється у її ефективній інтерпретації конституційними судами.

Необхідно зазначити, що термін «гідність людини» *не використаний* у конституціях таких європейських держав, як Данія, Мальта, Нідерланди, Норвегія, Франція. Це однак не означає, що у цих країнах концепт гідності людини не використовується у прецедентній практиці їх конституційних судів.

1) Аналіз приписів європейських конституцій та прецедентної практики конституційних судів дозволяє стверджувати, що природа гідності людини встановлюється по-різному, в одних випадках — як конституційна цінність та конституційний принцип, а в інших — також і як самостійне конституційне право.

Таке розмежування гідності людини як конституційної цінності, принципу та конституційного права породжує певні практичні наслідки. Це пов'язано з тим, що громадяни мають право звертатись до конституційних судів у зв'язку із порушенням саме конституційних прав, а не абстрактних конституційних цінностей та принципів. Також можуть поставати практичні питання про те, чи можна захистити гідність людини безпосередньо, чи вона піддається захисту лише через захист інших конституційних прав?

Як конституційна цінність та принцип гідність людини передбачена у більшості європейських конституцій. При цьому в одних конституціях прямо використовуються слова «цінність» та «принцип» (п. 6 Таб), а в інших конституціях — це впливає опосередковано із її перерахування з іншими за своєю природою конституційними цінностями та принципами.

Наприклад, у конституції *Румунії* (ч. 3 статті 1) гідність людини поряд із верховенством права, правами та свободами громадянина, вільним розвитком людської особистості, справедливістю та політичним плюралізмом формулюється як найвища цінність [6]. У *Україні* (стаття 3) гідність людини також поряд із її життям і здоров'ям, честю, недоторканністю і безпекою проголошується

найвищою соціальною цінністю [7]. Гідність людини як конституційний принцип зокрема передбачена у статті 1 конституції *Португалії*, яка міститься у розділі «Фундаментальні принципи» [6].

Також гідність людини інтерпретується як конституційна цінність та принцип і у прецедентній практиці багатьох європейських країн, зокрема у Литві, Німеччині, Польщі, Португалії.

Наприклад, конституційний суд *Португалії* в одному із своїх рішень зазначив: «Ніхто не може заперечувати, що, очевидно, «людська гідність» є осовою та стрижневою цінністю чинної конституції Португалії і, як така, здатна надихати і бути основою всього правового порядку» [8]. Конституційний Суд *Німеччини* у справі про довічне ув'язнення зазначив: «Конституційні принципи Основного Закону охоплюють повагу та захист людської гідності. Свобода людини та її гідність є найвищими цінностями конституційного ладу» [9]. Конституційний Суд *Литви* обґрунтував «той факт, що законодавчий орган під час регулювання відносин, пов'язаних із реалізацією прав і свобод людини, повинен гарантувати належний їх захист, є однією з передумов забезпечення гідності людини як конституційної цінності» [10].

Як самостійне конституційне право гідність людини прямо закріплена у конституційних приписах небагатьох європейських держав — Азербайджану, Словенії, Словаччини, Угорщини, України, Чехії (п. 7 Таб). Наприклад, відповідно до статті 2 конституції *Угорщини* кожна людина має право на життя та людську гідність [6]. Також і в Конституції *України* (стаття 28) передбачено, що кожен має право на повагу до його гідності [7].

Гідність людини як самостійне конституційне право тлумачиться у прецедентній практиці небагатьох конституційних судів. Наприклад, конституційний суд *Угорщини* зазначив в одній із справ, що «право на гідність людини передбачає автономію або право кожної людини на самовизначення» [11].

2) Іншим важливим аспектом природи гідності людини у європейських конституціях та прецедентній практиці конституційних судів є питання про те, чи вона піддається дефініюванню.

Проведений аналіз дає підстави стверджувати, що ані в текстах конституцій, ані у прецедентній практиці конституційних судів немає чітких та повних дефініцій поняття «гідність людини», які можна зустріти у науковій та філософській літературі.

Цікавим у зв'язку з цим є підхід конституційного суду *Словенії*, який зазначив, що «чітке та задалегідь повне визначення людської гідності неможливе, оскільки, крім конституційних та міжнародних стандартів, поняття наповнене історичною та етичною сутністю, яка з часом розвивається і розширюється» [12].

Замість дефініцій понять «гідність людини» у європейських конституціях та практиці конституційних судів зустрічаються *загальні та абстрактні характеристики окремих аспектів поняття гідності людини*.

У європейських конституціях гідність людини характеризується як: *непорушна* (див. п. 9 Таблиці), *невід'ємна* (п. 10 Таб), *верховна* (вища) (п. 11 Таб), *джерело прав та свобод людини* (п. 12 Таб), *основа держави* (п. 13 Таб), *фундамент політичного порядку та соціального миру* (п. 14 Таб).

Також і в прецедентній практиці конституційні суди наповнюють поняття гідності людини відповідним змістом за допомогою абстрактних та загальних ознак.

Так, у рішенні Конституційного Трибуналу *Польщі* людська гідність характеризується як «трансцендентна цінність, що є вищою стосовно всіх прав і свобод людини (оскільки вона є її джерелом), є невід'ємною і невідчужуваною; вона є притаманною людському існуванню та не може бути порушена діями законодавця або діями інших суб'єктів влади. У цьому сенсі людина завжди зберігає свою гідність, і жодна дія не може позбавити її або порушити її» [13]. В одному із рішень Конституційного Суду *Румунії* роз'яснюється, що «гідність людини є невідчужуваною властивістю людини», а також є «притаманною цінністю людського існування» [14]. Конституційний Суд *Литви* характеризує гідність людини «як істотну та невіддільну вроджену людську властивість», «життя і гідність людини становлять цілісність людини та означають сутність людського існування, тому людське життя і гідність, які виражають цілісність і неповторну сутність людського існування, є вище закону» [15].

Природа гідності людини у прецедентній практиці конституційних судів дуже часто розкривається через так званий *об'єктний підхід або формулу*. Вона використовується найбільш часто Федеральним конституційним судом *Німеччини* та іншими конституційними судами, які наслідують його прецедентну практику.

Так, в декількох рішеннях Федеральний Конституційний Суд *Німеччини* констатував, що «кожна людина є самоціллю, і жодна людина не може розглядатися як об'єкт» [16], «це суперечить людській гідності, щоб людина могла розглядатися як засіб уряду. Твердження про те, що «людина повинна завжди бути метою», застосовується без обмежень у сфері права» [16].

Ця «об'єктна формула» була використана зокрема у справі про збиття літака з терористами та пасажирями на борту конституційними судами *Німеччини* та *Польщі*.

Наприклад, Конституційний Трибунал *Польщі* констатував, що «правове регулювання, яке дозволяє збивати літак разом з пасажирями на борту, заперечує правовий захист, наданий таким особам, і, по суті, розглядає їх як об'єкт у рятувальній операції, що спрямована на зменшення наслідків на землі, спричинених терористичною атакою і порушує обов'язок оцінювати кожну людину як суб'єкт, тому воно не може бути конституційно обґрунтованим» [17].

Об'єктну формулу гідності людини застосували і конституційні суди *Литви* та *Латвії*, зокрема Конституційний Суд *Литви* у справі про смертну кару [18], а Конституційний Суд *Латвії* у справі про накладення штрафу як процесуальної санкції, зазначивши «що людська гідність вимагає, щоб людина не була лише об'єктом провадження, йому або їй слід дати можливість говорити перед тим, як прийняти рішення, яке впливає на його права» [19].

3) У зв'язку із ознаками непорушності та верховності (вищості) гідності людини постає питання щодо її абсолютного чи відносного характеру. Чи може вона бути правомірно обмеженою, збалансованою з іншими конституційними цінностями, правами?

У переважній більшості європейських держав домінує підхід, відповідно до якого гідність людини і як конституційна цінність, принцип, і як конституційне право є *абсолютною* та не може бути обмеженою та порушеною за жодних умов.

Так, у рішенні Конституційного Трибуналу *Польщі* у справі про збиття літака з пасажирями та терористами на борту зазначено, що «під час оцінки заяви припис, що оскаржується, також порушив конституційну заборону про порушення людської гідності, яка є абсолютною за своєю природою і не допускає жодних обмежень» [20]. У

рішенні Конституційного суду *Угорщини* обґрунтовується, що «право на життя та людську гідність є абсолютним суб'єктивним правом, тобто його не можна обмежувати та зменшувати, оскільки воно є основним правом, яке повинно залишатися непорушним законом» [21].

Проте у прецедентній практиці конституційних судів є приклади, у яких спостерігається інший підхід, відповідно до якого гідність людини може бути обмежена та збалансована з іншими конституційними цінностями або конституційними правами, тобто є *відносною*. Так, в одному з рішень Консультативної Ради *Франції* у справі про добровільне припинення вагітності (аборт) обґрунтовувалось, що «хоча гідність може бути конституційно захищеним принципом, гідність не є непорушним або найвищим принципом» [22].

4) Значимим питанням щодо природи гідності людини є питання про її загальний чи диференційований характер, тобто чи всім людям притаманний однаковий обсяг і міра гідності, чи різні люди володіють різним обсягом гідності. У європейських конституціях та прецедентній практиці конституційних судів переважно використовується та обґрунтовується загальний та рівний характер гідності людини. Так, у конституційних приписах деяких держав прямо зазначається про *рівність людської гідності* (п. 15 Таб).

У зв'язку з цим цікавою є позиція Конституційного суду *Румунії*, згідно якої «гідність людини, закріплена в Конституції, не була та не повинна тлумачитися як запровадження привілейованого ставлення до певних категорій осіб, незалежно від їхніх обов'язків, здібностей чи вкладів у суспільство. Тому гідність має ту саму належність для будь-якої людини» [23].

Проте в окремих конституціях деяких європейських держав передбачаються *спеціальні суб'єкти*, гідність яких охороняється законом в особливому порядку — президента, представників (парламенту), суддів та уповноваженого з прав людини (п. 15 Таб).

Також і в практиці деяких конституційних судів наявні позиції, відповідно до яких гідність різних суб'єктів диференціюється. Наприклад, у рішеннях Конституційного Суду *Литви* обґрунтовується, що «відповідно до Конституції, законодавчий орган зобов'язаний встановити таку суму пенсії Президента Республіки, такі умови її надання та сплати, що відповідатимуть, серед іншого,

гідності Президента Республіки як глави держави, а також його особистому та винятковому правовому статусу» [24], а також «відповідно до Конституції, винагорода суддів повинна бути встановлена за законом, їх розміри, а також матеріальні та соціальні гарантії, встановлені суддям, повинні бути такими, щоб вони відповідали конституційному статусу та гідності суддів» [25].

5) Не менш важливими та цікавими є питання про те, а кому саме може належати гідність людини — *лише живій народженій людині чи і ненародженій або/і померлій людині?* Ці питання активно обговорюються у науковій та філософській літературі. Поставали вони і у прецедентній практиці багатьох конституційних судів.

Так, є поширеною практика у справах про заборону та легалізацію абортів, в яких конституційні суди по-різному вирішують питання, чи володіє гідністю ненароджена людина (плід, зародок).

Наприклад, Конституційний Суд *Німеччини* у цьому контексті обґрунтував, що гідність плоду повинна захищатись державою: «життя, що розвивається, також користується захистом статті 1 (1), яка передбачає гідність людини. Де б не існувало людське життя, воно заслуговує на людську гідність; немає вирішального значення, чи суб'єкт цієї гідності усвідомлює це і знає, як це захистити. Потенційні можливості, властиві людському існуванню від його зачаття, є адекватними для заснування людської гідності» [26].

Протилежну позицію щодо належності зародку гідності людини зайняв Конституційний Суд *Угорщини*, який протиставив життю плоду право на самовизначення як частину права на гідність людини. Відповідно до правової позиції суду, «серед прав, які слід зважити проти обов'язку держави посилити захист життя плоду, найважливішим є право на самовизначення — як частина права на гідність людини» [27]. Також Конституційний суд *Угорщини* в одному із своїх рішень обґрунтував, що гідність людини може бути притаманна лише людині — індивіду, а не юридичній особі [28].

У рішенні Федерального Конституційного Суду *Німеччини* також поставало питання, чи підлягає захисту гідність людини після її смерті. Суд констатував, що «це було б несумісним із конституційним приписом про недоторканність людської гідності, яка лежить в основі всіх основних прав, якщо людина могла б бути зневажена і принижена після її смерті. Відповідно, смерть людини

не припиняє обов'язок держави відповідно до статті 1, захищати її від посягання на її людську гідність» [29]. Також і Конституційна рада Франції обґрунтувала, виходячи із поваги до гідності людини, що лікарі повинні зберігати повагу у відносинах із пацієнтами навіть після їх смерті [4, с. 48].

б) Важливим аспектом, який потребує висвітлення, є питання про взаємодію гідності людини із державою, з її *негативними та позитивними зобов'язаннями*.

Як відомо, негативна концепція полягає в обов'язку держави утримуватись від втручання у гідність людини, а позитивна — навпаки, в необхідності втручання держави для її забезпечення та захисту.

Зобов'язання держави щодо гідності людини прямо передбачені у конституційних приписах багатьох європейських держав та формулюються як: *обов'язок держави (публічної влади) поважати та захищати* (п. 17 Таб); *обов'язок держави гарантувати (повагу, захист)* (п. 18 Таб); *обов'язок держави щодо її захисту* (п. 19 Таб).

Як *негативний обов'язок* держави щодо гідності людини у європейських конституціях встановлена заборона на покарання та поведження, що принижує гідність людини (п. 20 Таб).

У прецедентній практиці європейських конституційних судів ці негативні обов'язки держави конкретизовані щодо окремих видів покарань, зокрема смертної кари, довічного ув'язнення, хімічної кастрації та ін.

Так, у рішенні по справі щодо довічного ув'язнення Федеральний Конституційний суд Німеччини аргументував, що «довічне позбавлення волі було б несумісним з людською гідністю як такою, якщо держава зберігатиме за собою право жорстко позбавити людину свободи без подальшої можливості її звільнити в певний час» [30].

Як приклад порушення негативного обов'язку держави є здійснення такого виду покарання як хімічна кастрація. Таку справу розглядав Конституційний Суд Молдови, який обґрунтував, «що встановлення обов'язкового застосування хімічної кастрації без повної та обґрунтованої згоди особи, без медичної індивідуальної оцінки необхідності її виконання, без подальшого моніторингу, що супроводжується психотерапією, не враховувало гарантії поваги до людської гідності, порушило основне право людини на фізичну і психічну недоторканність» [31].

Цікавим у зв'язку із порушенням негативно-го обов'язку порушувати людську гідність є приклад Конституційного Суду Словенії, який визнав неконституційним акт органу місцевої влади про найменування вулиці лише на тій підставі, що він порушував гідність людини. Суд аргументував свою позицію тим, що «конституція зобов'язує державу, а також муніципалітети при здійсненні їх повноважень. Рішення місцевої ради муніципалітету Любляни про те, щоб вулицю в Любляні ще раз назвати іменем Йозіпа Броз Тіто, підпадає під дію суттєвих обмежень, що впливають із Конституції, особливо якщо справа стосується захисту основних цінностей конституційного ладу, серед яких гідність людини займає центральну позицію. Оскільки стаття 2 Декрету не відповідає принципу поваги до людської гідності, Конституційний Суд скасовує її» [32].

Також цікавим прикладом порушення негативних обов'язків держави щодо поваги до гідності людини є рішення Конституційного суду Угорщини у справі про необхідність реєстрації у соціальних службах осіб, позбавлених житла. Суд обґрунтовував положення про те, що «дії щодо розгляду як небезпеки для суспільства і, отже, покарання тих, хто втратив свої будинки з будь-якої причини і тому живе в публічному просторі, сам по собі несумісний з захистом людської гідності, передбаченої статтею 2 Основного Закону, оскільки, таким чином, вони не порушують права інших осіб, не завдають шкоди та не порушують закон. Їх свобода дій, свобода, що впливає з людської гідності, зазнає порушення тим фактом, що своїми кримінальними засобами держава змушує їх зареєструватися у соціальних службах» [33].

Позитивна концепція обов'язків держави щодо втручання у забезпечення гідності людини простежується насамперед у тих конституційних приписах, в яких гідність людини використана у формулюваннях *мети, спрямованості або характеру реалізації окремих прав*: права на життя, права на освіту, права на сім'ю, права на працю, права на соціальний захист та на мінімальний рівень життя, права на приватне життя, права на повернення біженців та внутрішньо переміщених осіб (п. 21 Таб).

Наприклад, відповідно до статті 20 конституції Андорри усі люди мають право на освіту, яка повинна бути зорієнтована на гідність та повний розвиток людської особистості [6]. Відповідно до

статті 30 конституції Словаччини право на компенсацію за виконану роботу передбачає забезпечення гідного стандарту життя [6]. Як передбачає стаття 12 конституції *Швейцарії* «Право на допомогу у стражданнях», особи, які страждають та не здатні доглядати за собою, мають право на сприяння та допомогу в отримання засобів, необхідних для ведення життя в людській гідності [6]. Згідно статті 156 конституції *Косово* держава повинна сприяти безпеці та гідному поверненню біженців та внутрішньо переміщених осіб та сприяти відновленню їх майна та власності [6].

Також і у прецедентній практиці конституційних судів гідність людини використовується для обґрунтування необхідності забезпечення окремих прав людини, насамперед соціальних прав, зокрема права на забезпечення мінімального рівня існування.

Так, Федеральний Конституційний Суд *Німеччини*, обґрунтовуючи право на мінімальний життєвий рівень, зазначив, що «воно впливає із взаємодії положень статті 1 (1) Основного Закону (припис про повагу до гідності людини) із принципом соціального верховенства права про зобов'язання держави забезпечувати мінімальний рівень життя для гідного існування» [34]. Також в *Італії* конституційний суд встановив, що «людська гідність вимагає, щоб гідне житло було забезпечено для всіх громадян як конституційне «соціальне право» [35, с. 701]. У *Литві* право на достатній рівень соціального забезпечення конституційний Суд аргументував положеннями про те, що «держава повинна створити таку систему соціального забезпечення (зокрема, консолідацію такої моделі надання та оплати пенсій за інвалідністю), що сприятиме підтриманню умов життя відповідно до людської гідності і, при необхідності, забезпечити людину необхідним соціальним захистом» [36]. Також гідність людини використовувалась в обґрунтуванні права на соціальний захист у рішенні Конституційного Суду *Румунії*, який констатував, що «надання більшого захисту вразливим категоріям людей, які, крім повної інвалідності, мають складні сімейні ситуації або не мають ресурсів, необхідних для забезпечення мінімального рівня життя, відповідає вимогам, що впливають з людської гідності» [37].

7) Важливим аспектом природи гідності людини у європейських конституціях та прецедентній практиці є те, чи вона сама, яка є джерелом

прав людини, може бути одночасно підставою для їх обмеження, чи може бути самостійним конституційним обов'язком?

Аналіз європейських конституцій дозволяє стверджувати, що гідність людини використовується у формулюванні підстав обмеження прав людини як загальна підстава обмеження (п. 22 Таб), а також як підстава обмеження у реалізації окремих конституційних прав та сфер діяльності (п. 23 Таб).

Наприклад, відповідно до статті 54 конституції *Молдови* реалізація прав та свобод не може піддаватися іншим обмеженням, як такі, що передбачені законом та необхідні, зокрема для захисту гідності інших людей [6].

Гідність людини у європейських конституціях використовується як підстава обмеження щодо реалізації таких окремих конституційних прав та сфер діяльності (п. 23 Таб), як право на свободу вираження, право власності, свобода віросповідання, право на використання інформації, право на приватну економічну ініціативу, право на використання та поширення інформації, у сфері застосування біомедичних, репродуктивних, генетичних технологій та наукових експериментів, публічних судових засідань.

Також гідність людини у європейських конституціях передбачається і як загальний конституційний обов'язок громадян поважати гідність інших людей (п. 8 Таб).

Так, відповідно до статті 23 Конституції *Сербії* кожен має обов'язок поважати та захищати гідність людини [6]. Також і в статті 68 Конституції *України* передбачено, що кожен зобов'язаний не посягати зокрема на гідність інших людей [7].

Відтак і у прецедентній практиці конституційних судів гідність людини часто використовується в обґрунтуванні меж реалізації прав людини, підстав для їх обмеження, а також в інтерпретації обов'язків щодо інших людей.

У зв'язку з цим цікавою є позиція Конституційного Суду *Литви*, відповідно до якої «людина як така є соціальною істотою, живе в суспільстві серед подібних їй людей, які рівні у їх гідності та правах; кожна людина має обов'язки перед суспільством, в якому її особистість може розвиватися вільно і цілісно, тоді як головним обов'язком серед них — не обмежувати права та свободи інших людей. Отож, люди повинні реалізовувати права і свободи, надані їм, у такий спосіб, щоб не порушувати

людську гідність, а тому для захисту цієї конституційної цінності — навіть правомірна поведінка при здійсненні цих прав і свобод, які їм надані, може бути обмежена» [38].

Гідність людини як підстава для обмеження прав та свобод людини була використана в обґрунтуванні складних судових справ, зокрема про криміналізацію проституції, про межі свободи творчості, про використання біомедичних технологій, про заборону антисемітизму, про розвагу щодо кидання карликів.

Наприклад, у Конституційний Суд *Португалії* у справі про криміналізацію підбурювання до зайняття проституцією суд використав аргумент щодо гідності людини, зокрема зазначивши «обсяг таких конституційних прав, як свобода совісті та свобода професії, не поширюється на захист економічної діяльності, яка включає в себе використання людини як чистого інструменту чи засобу для чужого прибутку. На думку Суду, криміналізація підбурювання до проституції впливає не з морального упередження, а від визнання людської гідності як фундаментальної цінності правопорядку, на якій ґрунтується кожне окреме конституційне право та яка є основою єдності та узгодженості системи прав» [5, с. 109].

У практиці Конституційного Суду *Румунії* гідність людини також застосовувалась в обґрунтуванні необхідності обмеження свободи творчості. Відповідно до правової позиції цього суду, «проблема суперечності між мораллю та мистецтвом, що починається від ідеї, що мистецтво має вільно використовувати всі засоби вираження, навіть якщо вони вважаються непристойними, є неправдивою проблемою, оскільки насправді це не засоби, що використовуються художником, який генерує ідеї, але художня робота, і вони ніколи не можуть бути образливими для людської гідності агресивною вульгарністю, брутальністю, непристойним характером. Такі твори не можна назвати художніми творами, але, як іменується нашим кримінальним законом, непристойними матеріалами» [39].

Конституційний Суд *Румунії* також використав конституційний припис про гідність людини під час вирішення справ про заборону проституції, в якій констатував, «що толерування проституції є серйозним порушенням гідності людини» [40], а також у справі про біомедичні технології у народженні людини [41].

Цікавою справою, де концепція гідності людини використовувалась в обґрунтуванні необхідності обмеження свободи, була справа про розвагу щодо кидання карликів, яка вирішувалась Державною Радою *Франції* і в подальшому Комітетом *ООН* з прав людини [42].

Також гідність людини використовувалась у справі про заперечення існування Голокосту. В одній із окремих думок у цій справі зазначалось, що «необхідні наслідки та висловлювання таких тверджень були б у контексті ситуації, що склалась в Європі, пропагуванням та посиленням антисемітських почуттів... Отже, накладання обмеження за законом Гайсота було необхідним для забезпечення поваги прав та інтересів єврейської громади до життя в суспільстві з повною людською гідністю та вільного від атмосфери антисемітизму» [43].

Підсумовуючи, необхідно констатувати, що у європейських конституціях та прецедентній судовій практиці гідність людини використовується у різних значеннях — як конституційна цінність, принцип, право, обов'язок, джерело права та свобод людини, підстава для їх обмеження, що породжує у держави відповідні негативні та позитивні зобов'язання щодо її поваги та захисту.

Такий багатоманітний досвід використання гідності людини у європейській конституційній практиці доцільно та необхідно враховувати Конституційному Суду України. При цьому він повинен виробити власні позиції та підходи таким чином, щоб вони були узгодженими та несуперечливими.

Важливими залишаються також питання про те, які методи використовують конституційні суди під час інтерпретації та застосування гідності людини у прецедентній практиці; в якій мірі конституційні суди використовують концепт гідності людини для обґрунтування розвитку прав людини, що не передбачені у текстах конституцій; в якій мірі у зв'язку з цим конституційні суди можуть проявляти судовий активізм, наскільки такий судовий активізм є легітимним та чи не порушує він принцип демократії; чи можливе та допустиме визнання певних законів неконституційними лише на тій підставі, що вони не відповідають гідності людини та ін. Ці та інші питання потребують подальшого наукового дослідження.

ТАБЛИЦЯ. ПРИРОДА ГІДНОСТІ ЛЮДИНИ У ЄВРОПЕЙСЬКИХ КОНСТИТУЦІЯХ СТРУКТУРНЕ РОЗМІЩЕННЯ У ТЕКСТАХ КОНСТИТУЦІЙ

1.	<i>преамбула</i>	Албанія, Білорусь, Боснія та Герцеговина (лише у преамбулі), Болгарія, Ірландія (лише у преамбулі), Латвія, Молдова, Польща, Угорщина, Чехія
2.	<i>окремі статті</i>	Азербайджан (13, 18, 46, 106), Албанія (3, 28), Андорра (1, 4, 20, 29), Білорусь (21, 25, 28, 34, 42, 53, 79), Болгарія (4, 6, 32), Вірменія (3, 23, 82, 84), Грузія (17, 24, 30), Естонія (10), Іспанія (10), Італія (3, 36, 41), Косово (23, 156), Латвія (95), Ліхтенштейн (27 bis), Литва (21, 25), Молдова (1, 9, 32, 54), Німеччина (1), Польща (30), Португалія (1, 13, 26, 59, 67, 206), Румунія (1, 30), Росія (21), Сербія (19, 23, 28, 69), Словаччина (12, 36), Словенія (21, 34), Угорщина (2, 9, 17), Україна (3, 21, 28, 68, 41), Фінляндія (1, 19, 31), Хорватія (25, 35), Чехія (1, 10), Чорногорія (27, 28, 31, 47), Швеція (2), Швейцарія (7, 12, 118b, 119, 119a, 120)
3.	<i>перша стаття конституції</i>	Андорра, Німеччина, Молдова, Португалія, Румунія, Чехія, Фінляндія
4.	<i>самостійне формулювання</i>	Вірменія, Німеччина, Польща, Швейцарія
5.	<i>не передбачена у текстах конституцій</i>	Данія, Мальта, Нідерланди, Норвегія, Франція

ОКРЕМІ АСПЕКТИ

6.	<i>конституційна цінність та принцип</i>	Андорра, Азербайджан, Болгарія, Вірменія, Естонія, Молдова, Румунія, Польща, Португалія, Україна
7.	<i>конституційне право</i>	Азербайджан (46), Словаччина (19), Словенія (34), Угорщина (2), Україна (28), Чехія (10)
8.	<i>конституційний обов'язок</i>	Білорусь (53), Сербія (23), Україна (68)
9.	<i>непорушність</i>	Андорра (4), Вірменія (23), Грузія (17), Німеччина (1), Угорщина (2), Косово (23), Литва (21), Польща (30), Сербія (23), Іспанія (10)
10.	<i>невід'ємність</i>	Андорра (4), Вірменія (3), Польща (30)
11.	<i>верховність (вищість)</i>	Вірменія (3), Молдова (1), Румунія (1), Україна (3)
12.	<i>джерело прав та свобод людини</i>	Вірменія (3), Косово (23), Польща (30)
13.	<i>основа держави</i>	Албанія (3), Португалія (1)
14.	<i>фундамент політичного порядку та соціального миру</i>	Іспанія (10)

Джерело європейських конституцій: <http://www.codices.coe.int/>

15.	<i>рівність та загальність</i>	Болгарія (6), Італія (3), Португалія (13), Словаччина (12), Україна (21), Чехія (1)
16.	<i>диференційованість</i>	Азербайджан (106), Білорусь (79), Фінляндія (31), Польща (178, 195, 205, 209, 214, 227, 233)
17.	<i>обов'язок держави (публічної влади) поважати та захищати</i>	Албанія (3), Ліхтенштейн (27bis), Німеччина (1), Польща (30), Швеція (2), Швейцарія (7)
18.	<i>обов'язок держави гарантувати (повагу, захист)</i>	Болгарія (4), Молдова (1), Словенія (21), Чорногорія (27, 28, 31), Хорватія (25)
19.	<i>обов'язок держави щодо захисту</i>	Латвія (95), Росія (21)
20.	<i>заборона на покарання та поводження, що принижує гідність людини</i>	Албанія (28), Австрія (конституційний закон про захист особистої свободи (1), Азербайджан (46), Білорусь (25), Хорватія (25), Греція (7), Латвія (95), Литва (21), Ліхтенштейн (27 bis), Монако (20), Росія (21), Сербія (28), Туреччина (17), Україна (28)
21.	<i>мета, спрямованість або характер реалізації окремих прав</i>	право на життя — Бельгія (23) право на освіту — Андорра (20) право на сім'ю — Португалія (67) право на працю — Андорра (29), Вірменія (82), Грузія (30), Угорщина (17), Італія (36), Португалія (59), Словаччина (36) право на соціальний захист та на мінімальний життєвий рівень — Білорусь (21, 42), Вірменія (84), Сербія (69), Фінляндія (19), Швейцарія (12), право на приватне життя — Білорусь (28), Болгарія (32) право на повернення біженців та внутрішньо переміщених осіб — Косово (23)
22.	<i>загальна підстава обмеження прав та свобод людини</i>	Грузія (24), Молдова (54)
23.	<i>підстава обмеження у реалізації окремих конституційних прав та сфер діяльності</i>	права на свободу вираження — Литва (25), Молдова (32), Чорногорія (47), Румунія (30), Угорщина (9) права власності — Азербайджан (13), Молдова (9), Україна (41) свободи віросповідання — Азербайджан (18) права на використання інформації — Білорусь (34) права на приватну економічну ініціативу — Греція (106), Італія (41) права на використання та поширення інформації — Португалія (26) у сфері застосування біомедичних, репродуктивних, генетичних технологій та наукових експериментів — Чорногорія (27), Португалія (26), Швейцарія (118b, 119, 119a, 120) публічних судових засідань — Португалія (206)

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ / REFERENCES

1. Цомплак К. Гідність людини: сутність, зміст і передумови існування / К. Цомплак // Публічне право. — 2012. — № 4 (8). — С. 14–22. — Режим доступу: <http://www.yourfuture.org.ua/ua/pb/2012/8/Complak.pdf>
2. Гранат М. Значення гідності людини у конституційному праві / М. Гранат // Український часопис конституційного права. — 2016. — № 1. — С. 59–65. — Режим доступу: <http://www.constjournal.com/wp-content/uploads/2016/11/Granat-M.-Znachennya-gidnosti-lyudynu-u-konstytutsijnomu-pravi.pdf>
3. Людська гідність: що ми розуміємо під «гідністю», «людиною» та «людською гідністю»? : матеріали міжнародного науково-практичного семінару «Людська гідність у праві Німеччини, Польщі та України» (Київ, 10–11 жовтня 2016) / відпов. ред. Б. Шлоер. — Харків : В деле, 2017. — 213 с. — Режим доступу: https://drive.google.com/file/d/0B_SU73qUZTIVRzJ6WV8wbzluTk0/view
4. *The principle of respect for human dignity. Proceedings of the UniDem Seminar organised in Montpellier (France, 2–6 July 1998) in co-operation with the “Pôle Universitaire Européen de Montpellier et du Languedoc-Roussillon” and the Faculty of Law — С.E.R.C.O.P. University of Montpellier I. — Science and technique of democracy. — 1998. — № 26. — Режим доступу: [http://www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?pdffile=CDL-STD\(1998\)026-e](http://www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?pdffile=CDL-STD(1998)026-e)*
5. *The Constitutional Status of Human Dignity, XIX Yerevan International Conference (Yerevan, 23-25 October 2014). — International Almanac “Constitutional Justice in the New Millenium”. — 2014. — Режим доступу: <http://www.concourt.am/armenian/almanakh/almanac2014/almanac2014.pdf>*
6. Тут і далі відповідні приписи європейських конституцій наводяться з Інформаційної бази Венеційської комісії. — Режим доступу: <http://www.codices.coe.int/NXT/gateway.dll?f=templates&fn=default.htm>
7. Конституція України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР. — Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80>
8. Рішення Конституційного Суду Португалії № 105/90 від 29 березня 1990. — Режим доступу: <http://www.tribunalconstitucional.pt/tc/acordaos/19900105.html>
9. Рішення Федерального Конституційного Суду Німеччини від 21 червня 1977 (BVerfGE 45, 187). — Режим доступу: <http://www.servat.unibe.ch/dfr/bv045187.html>
10. Рішення Конституційного Суду Литви від 29 грудня 2004. — Режим доступу: <http://www.lrkt.lt/en/court-acts/search/170/ta1281/content>
11. Рішення Конституційного Суду Угорщини № 64/1991 від 17 грудня 1991. — Режим доступу: [http://www.codices.coe.int/NXT/gateway.dll/CODICES/precis/eng/eur/hun/hun-1991-s-003?fn=document-frameset.htm&f=templates\\$3.0](http://www.codices.coe.int/NXT/gateway.dll/CODICES/precis/eng/eur/hun/hun-1991-s-003?fn=document-frameset.htm&f=templates$3.0)
12. Рішення Конституційного суду Словенії № U-I-109/10 від 29 вересня 2011. — Режим доступу: <http://odlocitve.us-rs.si/en/odlocitev/AN03530?q=109%2F10>
13. Рішення Конституційного Трибуналу Польщі № 10/04 від 22 лютого 2005. — Режим доступу: http://trybunal.gov.pl/fileadmin/content/otowienia/K_10_04_GB.pdf
14. Рішення Конституційного Суду Румунії Nr.1.576 від 7 грудня 2011. — Режим доступу: <http://legislatie.just.ro/Public/DetaliiDocument/134543>
15. Рішення Конституційного Суду Литви від 09 грудня 2009. — Режим доступу: http://www.lrkt.lt/data/public/uploads/2015/04/1998-12-09_n_ruling.pdf
16. Рішення Федерального Конституційного Суду Німеччини (BVerfGE 45, 228). — Режим доступу: <http://www.servat.unibe.ch/dfr/bv045187.html>
17. Рішення Конституційного Трибуналу Польщі № К 44/07 від 30 вересня 2008. — Режим доступу: http://trybunal.gov.pl/fileadmin/content/otowienia/K_44_07_GB.pdf
18. Рішення Конституційного Суду Литви від 09 грудня 1998. — Режим доступу: <http://www.lrkt.lt/en/court-acts/search/170/ta1135/content>
19. Рішення Конституційного Суду Латвії № 2008-04-01 від 05 листопада 2004. — Режим доступу: http://www.satv.tiesa.gov.lv/wp-content/uploads/2008/04/2008-04-01_Spriedums_ENG.pdf
20. Рішення Конституційного Трибуналу Польщі № К 44/07 від 30 вересня 2008. — Режим доступу: http://trybunal.gov.pl/fileadmin/content/otowienia/K_44_07_GB.pdf
21. Рішення Конституційного Суду Угорщини № 48/1998 від 18 листопада 1998. — Режим доступу: https://hunconcourt.hu/uploads/sites/3/2017/11/en_0048_1998.pdf

22. Рішення Конституційної Ради Франції № 2001-446 DC від 27 червня 2001. — Режим доступу: http://www.conseil-constitutionnel.fr/conseil-constitutionnel/root/bank_mm/anglais/a2001446dc.pdf
23. Рішення Конституційного Суду Румунії № 1.576 від 7 грудня 2011. — Режим доступу: <http://legislatie.just.ro/Public/DetaliiDocument/134543>
24. Рішення Конституційного Суду Литви від 19 червня 2002. — Режим доступу: <http://www.lrkt.lt/en/court-acts/search/170/ta1206/content>
25. Рішення Конституційного Суду Литви від 08 серпня 2006. — Режим доступу: <http://www.lrkt.lt/en/court-acts/search/170/ta928/content>
26. Рішення Федерального Конституційного Суду Німеччини від 25 лютого 1975 (BVerfGE 39, 1). — Режим доступу: http://groups.csail.mit.edu/mac/users/rauch/nvp/german/german_abortion_decision2.html
27. Рішення Конституційного Суду Угорщини № 48/1998 від 18 листопада 1998. — Режим доступу: https://huncon.court.hu/uploads/sites/3/2017/11/en_0048_1998.pdf
28. Рішення Конституційного Суду Угорщини № 64/1991 від 17 грудня 1991. — Режим доступу: [http://www.codices.coe.int/NXT/gateway.dll/CODICES/precis/eng/eur/hun/hun-1991-s-003?fn=document-frameset.htm\\$f=templates\\$3.0](http://www.codices.coe.int/NXT/gateway.dll/CODICES/precis/eng/eur/hun/hun-1991-s-003?fn=document-frameset.htm$f=templates$3.0)
29. Рішення Федерального конституційного суду Німеччини від 24 лютого 1971 (BVerfGE 30, 173). — Режим доступу: <https://law.utexas.edu/transnational/foreign-law-translations/german/case.php?id=1478>
30. Рішення Федерального Конституційного Суду Німеччини від 21 червня 1977 (BVerfGE 45, 187). — Режим доступу: <http://www.servat.unibe.ch/dfr/bv045187.html>
31. Рішення Конституційного Суду Молдови № 18 від 04 липня 2013. — Режим доступу: <http://lex.justice.md/ru/349238/>
32. Рішення Конституційного Суду Словенії № U-I-109/10 від 26 вересня 2011. — Режим доступу: <http://odlocitve.us-rs.si/documents/4b/dc/u-i-109-106.pdf>
33. Рішення Конституційного Суду Угорщини № 38/2012 від 06 грудня 2012. — Режим доступу: <http://public.mkab.hu/dev/dontesek.nsf/0/1C19F4D0CFDE32FBC1257ADA00524FF1?OpenDocument>
34. Рішення Федерального Конституційного Суду Німеччини від 21 червня 1977 (BVerfGE 45, 187 (228)). — Режим доступу: <http://www.servat.unibe.ch/dfr/bv045187.html>
35. Christopher McCrudden. Human Dignity and Judicial Interpretation of Human Rights // *The European Journal of International Law*. — 2008. — vol. 19. — № 4. — pp. 655–724. — Режим доступу: <https://academic.oup.com/ejil/article/19/4/655/349356>
36. Рішення Конституційного Суду Литви від 02 вересня 2009. — Режим доступу: http://www.lrkt.lt/data/public/uploads/2015/10/2009-09-02_n_ruling.pdf
37. Рішення Конституційного Суду Румунії № 1.594 від 14 грудня 2011. — Режим доступу: <http://legislatie.just.ro/Public/DetaliiDocument/133939>
38. Рішення Конституційного Суду Литви від 08 травня 2000. — Режим доступу: <http://www.lrkt.lt/en/court-acts/search/170/ta1160/content>
39. Рішення Конституційного Суду Румунії Nr. 108 від 2 листопада 1995. м Режим доступу: <http://legislatie.just.ro/Public/DetaliiDocument/6280>
40. Рішення Конституційного Суду Румунії Nr. 74 від 11 червня 1996. — Режим доступу: http://www.cdep.ro/pls/legis/legis_pck.htm_act_text?id=10680
41. Рішення Конституційного Суду Румунії Nr. 418 від 18 липня 2005. — Режим доступу: http://www.cdep.ro/pls/legis/legis_pck.htm_act_text?id=65289
42. Рішення Комітету ООН з прав людини від 15 липня 2002. — Режим доступу: <http://hrlibrary.umn.edu/undocs/854-1999.html>
43. Robert Faurisson v. France, Communication No. 550/1993, U.N. Doc. CCPR/C/58/D/550/1993(1996). — Режим доступу: <http://hrlibrary.umn.edu/undocs/html/550-1993.html>